

XOJANING “MIFTOH UL-ADL” ASARIDA ADOLATLI HUKMDORLAR TALQINI

Muhammadjonova Nozimaxon

Fargʻona davlat universiteti

Filologiya fakulteti oʻzbek tili yoʻnalishi

3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Poshshaxoja ibni Abulvahhobxoʻjaning “Miftoh ul-adl” (“Adolat kaliti”) asarida adolatli podshoh shaxsiga berilgan baho, uning siyosiy-huquqiy qarashlari hamda davlat boshqaruvida adolatning tutgan oʻrni ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi. Asarda podshohning axloqiy fazilatlari, xalq oldidagi masʼuliyati, hukmdorlik mezonlari va adolatning ijtimoiy barqarorlikni taʼminlovchi asosiy omil sifatidagi talqinlari yoritilgan. Tadqiqot davomida muallifning siyosiy-axloqiy qarashlari sharq mumtoz adabiy merosi hamda davrning davlat boshqaruvi anʼanalari bilan qiyosiy oʻrganiladi. Maqola Xoʻjaning adolatparvarlik gʻoyalarini chuqur ochib berishi bilan birga, bugungi davrda adolatli boshqaruv tamoyillarining ahamiyatini ham koʻrsatadi.

Kalit soʻzlar: Poshshaxoja, hukmdor, vazir, qozi, adolatli, “Miftoh ul-adl”, davlat boshqaruvi, adolat talqini.

Abstract: This article discusses the life of Pashshakhodja ibn Abulvahhabkhodja. The work "Miftah ul-adl" ("The Key to Justice") assesses the personality of a just king. His political and legal views and the role of justice in state governance are analyzed on a scientific and theoretical basis. The work

covers the moral qualities of the king, his responsibility to the people, the criteria of rule, and the interpretations of justice as a key factor ensuring social stability. During the research, the author's political and moral views are studied comparatively with the classical literary heritage of the East and the traditions of state governance of the period. The article, along with a deep disclosure of Khoja's ideas of justice, also shows the importance of the principles of just governance in today's era.

Keywords: Pashshakhodja, ruler, minister, judge, just, "Miftah ul adl", state administration, interpretation of justice.

Xojaning “Miftoh ul-adl” asari 1508-1510-yillar orasida yozilgan va Shayboniyxonning o‘g‘li Temur Sultonga bag‘ishlangan. U turli ijtimoiy-axloqiy mavzularga bag‘ishlangan 15 bobli kitobdir. Yozuvchi har bir bob mavzusiga oid fikr mulohazalarini nazariy jihatdan bayon qilib, so‘ngra fikrlarini tasdiqlash uchun turli masallar va hikoyatlar keltirib o‘tadi. Asarning asosiy qismini xalq orzu qilgan insofli, adolatli, odil shoh tasvirlangan bir qator hikoyatlar tashkil etadi. Asar sodda xalqona tilda yozilgan bo‘lib, unda tushunilmaydigan so‘zlar deyarli uchramaydi, shuningdek, bayon qilish usulida ixchamlik va aniqlik bor.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, muallif asar tili haqida “...Jam qildim bu kitobni turkiy tilina, taqi bu kitobga “Miftoh ul-adl” ot qo‘ydim. Ko‘rkluk koni, ko‘rkluk sultoni davlat saodat shohi shahzodai muazzam Temurbek xazinasig‘a tabarruk uchun taqi bu kitobni bayon va tasnif qilmoqg‘a sabab ul erdikim, olimlar aytibdurlarkim sultonlarg‘a va beklarg‘a va ulug‘larga xizmat qilmoq uch turluk turur. Avval tan xizmati, ikkinchi til xizmati, uchinchi ko‘ngul xizmati. Ammo tan xizmati ul turur kim, qapuda turub xizmat qilsa, taqi til xizmati ul tururkim, doim til birla duo qilsa, taqi ko‘ngul xizmati ul tururkim, har kim bu kitob birla amal qilsa, ikki dunyoda ezgu oti chiqqay, ikkinchi o‘lganidin so‘ng ul kishiga go‘r azobi bo‘lmag‘ay. Uchinchi qiyomat

kuni olimlar birla, odil sultonlar bilan uchmoqg'a kirgan. Va yana bu kitobni o'n besh bobga muhtasar qilduk" kabi ma'lumotni keltirib o'tadi.

Asarda yozma va og'zaki adabiyotda mashhur bo'lib ketgan Iskandar, No'shiravon, Mahmud G'aznaviy, Bahramshoh, Anushervon, Nuh va boshqalar nomi bilan bog'liq hikoyalar asosiy o'rin egallaydi. To'plamdagi hikoyatlarning har biri biron axloqiy, siyosiy yoki diniy maslahat berishni maqsad qiladi. Masalan, "No'shiravon, kampir va ozarbayjon hokimi" haqidagi hikoyatda haqiqiy xalqparvar, toj-u taxtga loyiq, adolatli hukumdor qanday bo'lishi lozimligi ochib berilgan. Unda aytilishicha, No'shiravon o'zining beklaridan birini Ozarbayjonga hokim qilib tayinlaydi. U hokim ma'lum vaqtgacha oqilona siyosat olib boradi, so'ngra xalqni mol-u mulkini zulm bilan tortib ola boshlaydi. Hatto, yolg'iz, kambag'al kampirning birdan-bir kun kechirish manbai bo'lgan bir parcha yerini ham tortib oladi. Kampir bekning ustidan arz qilib No'shiravon oldiga boradi. No'shiravon kampirni tinglagach, uni vaqtincha uy-joy va yegulik bilan ta'minlab, beklaridan birini Ozarbayjon hokimining qilayotgan ishlarini surishtirishga yuboradi. Tekshirishlar natijasida hokimning avval hech qancha mulki bo'lmaganligi, lekin hokimlikdan so'ngra xalqdan jabr-zulm o'tkazib tortib olgani evaziga katta boylik to'plaganini aniqlanadi. Xalqning mol-mulki o'z egalariga qaytarilib, hokim aybiga yarasha jazolanadi. Shundan so'ng, No'shiravon xalq arz-u dodini shohga bemalol yetkazib turishi uchun taxtidan tashqariga uzun zanjir bog'latadi va kimning arzı bo'lsa, shu zanjirni tortishi kerak bo'ladi. Kunlardan bir kun zanjir tebranadi chiqib qarasalar bir qari eshak bo'ladi. No'shiravon buyrug'i bilan aniqlanishicha, eshakning egasi uni yoshligida ko'p ishlata, qarigach esa haydab yuborgan edi. Shoh eshak egasini chaqirtirib uni axtaxona va yem bilan ta'minlashni buyuradi. Hikoyat orqali yozuvchi shohni va amaldorlarini adolatli bo'lishga, oddiy xalqning arz-u holini tinglab, to'g'ri hukm chiqarishga undaydi. Xojaning shaxsiy hayot yo'liga nazar solsak, u umrini sultonlar, bek-u amaldorlar huzurida turli mansablarda faoliyat olib

borib o'tkazganini ko'ramiz. Shuning uchun ham xalqning ahvolidan yaxshi xabador bo'lgan. Qaysiki xalqning ahvolini o'ylaydigan shoir shohning oldida yaqin kishisi bo'lsa, unga yaxshi so'z bilan ta'sir o'tkazishga harakat qilgan.

Poshshaxoja "Miftoh ul-adl" dostonini Navoiy, Jomiy, Husayn Voiz Koshifiy, Sa'diy Sheroziy kabi ulug' ijodkorlarining asarlaridan ta'sirlanib yozganini aytadi. Masalan, so'z mulkning sultoni Alisher Navoiyning barcha asarlarida shoh-u amaldorlar, bek-u sultonlar davlat va jamiyat uchun foyladi, xalqning farovon yashashi uchun zarur fazilatlarga ega bo'lishi kerakligi uqtiriladi. Adolat Navoiy ijodining asosiy mezoni hisoblanadi. Navoiy bir qancha g'azallarida, "Xamsa" ning barcha dostonlari va "Muhibb ul-qulub"da odil, diyonatli hukmdorlar qanday bo'lishi kerakligi haqida aytilib, zolim, zo'ravon shohlar ayovsiz tanqid qilinadi. "Hayrat ul-abror" dostonining 3-maqolati "Salotin" ya'ni sultonlar bobi unda adolat tushunchasiga keng to'xtalib o'tadi. Dostonda adolat adl, haq so'zlari bilan ifodalanadi

Shohki ish adl ila buyod etar,

Adl buzuv mulkni obod etar.

Shoir agar har bir hukmdor adolat bilan ish yuritsa, xalqqa zulm qilmasdan odil bo'lsa, bundan xalqning ko'ngli ravshanlashib, adolat vayrona yurti ham obod qilib yuborishi haqida aytadi.

Xulosa qilib aytganda, "Miftoh ul-adl" asari adolat, halollik va dono boshqaruv g'oyalarini mujassam etgan yirik didaktik manbadir. Undagi adolatli podshoh talqini milliy davlat boshqaruvi tarixining muhim sahifasi hisoblanadi. Asar bugun ham jamiyat rahbarlari, tadqiqotchilar, tarix va falsafa mutaxassislari uchun o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Undagi g'oyalar davlatning adolatga asoslangan boshqaruvi uchun muhim ma'naviy mezon sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Poshshoxoja. “Miftoh ul-adl” va “Gulzor” dan. –T.: O‘zdavrnashr, 1962.
2. Vohidov R, Eshonqulov H. O‘zbek adabiyoti tarixi. –Toshkent:yangi asr,2006.
3. Internet saytlari: ziyo.uz
4. (Shuningdek) qo‘lyozma nusxalar: “Miftoh ul-adl” asarining inventar raqamlari № 7796 va boshqa nusxalar — ularning holati va o‘rganilishi ham tadqiqotlarda manba sifatida keltiriladi.
5. Xoja hikoyatlarida adolatparvarlik g‘oyalari talqini — (muallif: Dilafruz Nazarova), “Miftoh ul-adl” va “Gulzor”dagi adolat/taxlitlar masalalarini o‘rganadi.
6. Xoja — monografiya, muallif: M. Mirzaaxmedova, Toshkent, 1975.

